

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Životinjski stajnjak i otpadne vode

(prezentacija za Modul 4.)

Dr sc. Abdulah Gagić; redovni profesor
Veterinarskog fakulteta u Sarajevu
abdulah.gagic@gmail.com

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajevo

smrt (1,7% kokoš do 2,1% june)

450 kg
54% randman
46%

2,0 kg
70% randman
30%

20 kg jaja
2 kg ljuske

1.100 kg

život (97,9% june do 98,3% kokoš)

8.500 litara
(3.500 l farma sa
osokom + 5.000 l
klaonica)

60 kg

95 litara
(80 l farma +
15 l klaonica)

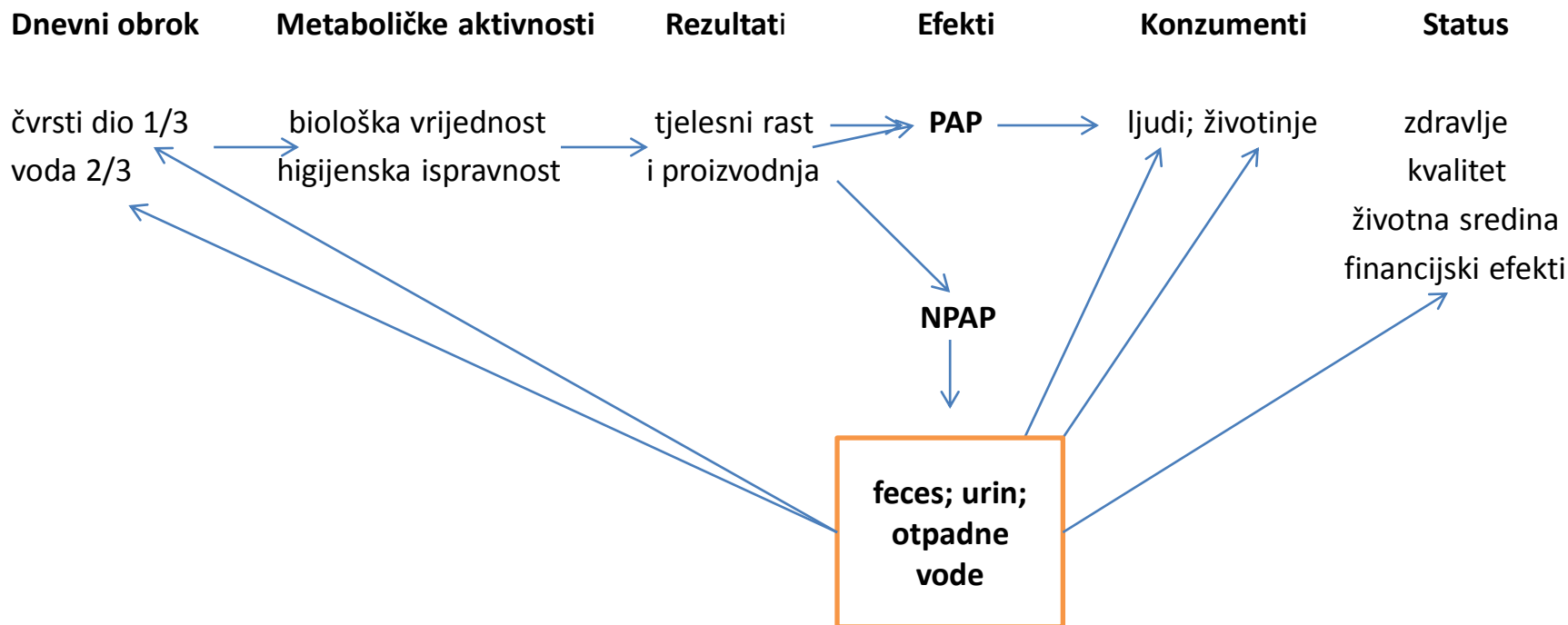
Tehnička pomoć u oblasti upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla i životinjskim otpadom u Bosni i Hercegovini

(EuropeAid/135756/DH/SER/BA) Broj ugovora: 2016/375-977

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajevo

Tehnička pomoć u oblasti upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla i životinjskim otpadom u Bosni i Hercegovini

(EuropeAid/135756/DH/SER/BA) Broj ugovora: 2016/375-977

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajevo

Tabela 1. – Prosječne dnevne količine iskorištenog zraka, dnevni priliv vlažnog stajnjaka, mokraće i otpadne vode po stočnoj jedinici (S.J.) za neke vrste i kategorije životinja u mirovanju

vrsta	količina iskorištenog z raka (m ³)	priliv vlažnog stajnjaka (kg)	priliv mokraće (lit.)	otpadna voda (lit.)
konji (S.J. – 0,75 jedinki)	1.700	20	10	50
mliječne krave (S.J. – jedna jedinka)	3.300	40	20	100
ovce i koze (S.J. – 9 - 12 jedinki)	4.500	28	15	80
svinje u tovu (S.J. – 4 - 5 jedinki)	8.000	32	15	50
kokoši nesilice (S.J. – 200 jedinki)	50.000	36	-	100
pilenke u uzgoju (S.J. – 277 jedinki)	37.300	38	-	100
pilići u tovu (S.J. – 200 jedinki)	52.000	26	-	100

Tehnička pomoć u oblasti upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla i životinjskim otpadom u Bosni i Hercegovini

(EuropeAid/135756/DH/SER/BA) Broj ugovora: 2016/375-977

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Tabela 2. – Prosječne godišnje količine iskorištene prostirke u proizvodnim ciklusima po S.J. i broj proizvodnih ciklusa u toku jedne godine za neke vrste i kategorije životinja

vrsta i kategorija životinja	broj ciklusa u godini	količine suhe prostirke (kg) po ciklusu	način unošenja prostirke	količine iskorištene prostirke (kg/god)
konji sportski (S.J. – 0,85 jedinki)	jedan	1.500	dnevno (3-4 kg)	2.250
konji radni (S.J. – 0,75 jedinki)	jedan	750	dnevno (oko 2 kg)	1.300
mliječne krave na vezu (S.J. – jedna jedinka)	jedan	1.800	dnevno (3-5 kg)	2.700
kokoši nesilice podni smještaj (S.J. – 200 jedinki)	jedan	465	godišnje	6.000
pilenke u uzgoju podni smještaj (S.J. – 277 jedinki)	2,2	280	nakon svakog ciklusa	5.100
pilići u tovu (S.J. – 200 jedinki)	6	120	nakon svakog ciklusa	2.800

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

**Tabela 3. – Prosječne godišnje količine valioničkog otpada u inkubatorskim stanicama za proizvodnju
jednodnevnih ženskih i brojlerskih pilića (obračunski kapacitet milion rasplodnih jaja godišnje)**

pokazatelji	ink. stanica za proizvodnju ženskih pilića	ink. stanica za proizvodnju brojlerskih pilića
masa uložениh jaja (kg)	60.000	65.000
masa neizleženih jaja (kg)	9.000	11.050
masa ostataka od izleženih jaja (kg)	5.610	5.935
masa ugušenih muških pilića (kg)	17.000	-
ukupna masa valioničkog otpada (kg)	31.610	16.985
učešće valioničkog otpada u odnosu na inicijalnu masu rasplodnih jaja (%)	53	26
količine otpadne vode (lit.)	75.000	82.000

Tehnička pomoć u oblasti upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla i životinjskim otpadom u Bosni i Hercegovini

(EuropeAid/135756/DH/SER/BA) Broj ugovora: 2016/375-977

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Tabela 4. – Kvartalni priliv klaoničkog otpada u BiH na osnovu statističkih pokazatelja o klanju životinja za II kvartal 2010. (Agencija za statistiku BiH V/12)

vrsta i kategorija životinja	broj zaklanih grla (000)	bruto -živa masa (tona)	neto masa (tona)	randman (%)	nejestivi dijelovi (tona)	klaonički otpad (tona)	otpadna voda (000 m ³)
goveda:							
- telad	20,69	2.386	1.329	55,7	1.057	580	100
- junad	15,08	7.103	3.807	53,6	3.296	1.875	105
- ostala	1,74	1.070	548	51,2	522	308	8
ovce:							
- janjad	37,65	966	490	50,7	476	283	151
- ostale	2,71	105	55	52,2	50	29	8
svinje:							
- tovljenici	30,78	3.225	2.461	76,3	764	119	123
- prasad	4,46	98	72	73,7	26	11	14
perad:							
- utovljeni pilići	7.473,00	14.366	10.487	73,0	3.879	1.724	210
- ostala	34,00	77	55	71,1	22	10	1
ukupno:	7.620,11	29.396	19.304	-	10.092	4.939	720

Upravljanje animalnim otpadom

Bogatstvo **organske materije** čini animalni otpad izvanredno važnom karikom u hranidbenom lancu živih bića. Istovremeno je ta organska materija zbog sposobnosti **konzerviranja mikroorganizama**, potencijalni izvor zdravstvenih problema za sav živi svijet planete.

U prirodnom poretku ove su dvije krajnosti pomirene **srednjim rješenjem** po kojem glavni recipijenti otpadnih materija – tlo i voda zahvaljujući sposobnosti reutilizacije, razgrađuju otpadne organske materije, a potom produkte raspada koriste za novu (*de novo*) sintezu.

Krucijalni uvjeti za korektno odvijanje navedenih procesa su **izbalansiran dotok** otpadnih organskih materija, te **očuvanje kvaliteta** svih faktora životne sredine na **optimalnom nivou**.

Intenzivna stočarska proizvodnja **konceptualno derogira** prethodne uvjete tako da je **priliv** animalnog otpada tokom životnog ciklusa proizvodnih jedinki obično neuporedivo **veći od reutilizacijskih sposobnosti** lokalne životne sredine.

Kvalitetno **upravljanje animalnim otpadom** od strane čovjeka esencijalan je preduvjet za prevenciju bezbrojnih mogućih zdravstvenih, tehnoloških, ekoloških, socijalnih i ekonomskih problema koji u svom egzistiranju mogu poprimiti veoma široke, čak i globalne razmjere

Prirodni mehanizmi upravljanja animalnim otpadom

Tlo, a posebno njegovi površinski slojevi u kojima buja život, jedinstven je primjer kontinuirane, dinamične smjene procesa **razgradnje** otpadnog i **sinteze novog**, organskog supstrata.

Otpadne organske materije u tlu su podvrgnute različitim fizikalnim, hemijskim, biohemijskim i biološkim procesima.

Zahvaljujući ovim procesima **mrtva organska materija** kompleksnog sastava pretvara se u prostija jedinjenja, koja se ponovo vraćaju u životne cikluse posredstvom makro i mikroorganizama, a posebno biljaka.

Tlo ovim pokazuje da posjeduje sopstvene mehanizme za reutilizaciju svih vrsta organskog otpada, odnosno da posjeduje **sposobnost samoočišćenja**.

Prirodni mehanizmi upravljanja animalnim otpadom

Procesi **samoočišćenja površinskih voda** od povećanih količina otpadne organske materije odvijaju se pod uticajem različitih fizikalnih, hemijskih, biohemijskih i bioloških faktora.

Inicijalno dominiraju fizikalni faktori kao što su **dilucija** (razređenje) i **sedimentacija** (taloženje) kontaminirajućih čestica pod uticajem ukupne mase vode i sile zemljine težine.

Navedene i brojne druge nenavedene fizikalne procese podržava i postkontaminaciona promjena pH vode pri čemu dolazi do **flokulacije** jako sitnih kontaminirajućih čestica i ubrzanja procesa njihove sedimentacije.

Prisustvo rastvorenog kisika u vodi omogućava **oksidacione** i brojne druge hemijske i biohemijske procese unutar organske materije, a aktivno učesće **vodene flore i faune** osigurava da inicijalno opasna kontaminirajuća materija u relativno kratkom vremenskom periodu postaje prihvatljiva i za održanje života neophodna komponenta vodene životne sredine.

Upravljanje animalnim otpadom od strane čovjeka

Glavne determinante procesa upravljanja otpadom od strane čovjeka su **neizbalansiran dotok** otpadnih organskih materija i problematičan **kvalitet** svih faktora životne sredine.

Priliv animalnog otpada tokom životnog ciklusa proizvodnih jedinki je obično neuporedivo veći od reutilizacijskih sposobnosti lokalne životne sredine.

Stoga je kvalitetno **upravljanje animalnim otpadom** od strane čovjeka esencijalan preduvjet za prevenciju bezbrojnih mogućih zdravstvenih, tehnoloških, ekoloških, socijalnih i ekonomskih problema koji u svom egzistiranju mogu poprimiti veoma široke, čak i globalne razmjere.

Za razliku od prirodnog, uspješan proces čovjekovog upravljanja animalnim otpadom je veoma složen kompleks uzajamno povezanih i uvjetovanih odluka, zahvata i mjera čije provođenje ima za cilj **usklađivanje brzine priliva i brzine neutralizacije** organskih otpadnih materija.

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Vlažni stajnjak i iskorištena prostirka su ili potencijalne **biološke i ekološke „bombe“** ili vrlo vrijedan **produktivni supstrat**. Ovo isključivo zavisi od sveukupnog pristupa **svih društvenih struktura** ovom problemu. Nažalost oni se danas u BiH uglavnom zbrinjavaju ovako:

- odlaganjem pred štalama i improviziranim (neuređenim) deponijama,
- odlaganjem na uređenim ili neuređenim đubrištima odnosno, poluuređenim deponijama sa ili bez biofermentacije,
- odlaganjem na poljoprivrednim površinama biofermentiranog ili nefermentiranog stajnjaka i prostirke,
- odlaganjem u ili na nedozvoljenim mjestima (medijima),
- eventualno i u malom obimu u lumbrikulturi ili fungikulturi,
- izuzetno malo se kao prerađeni koriste u profitne svrhe.

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Radikalnom promijenom **aktuelnog pristupa u rješavanju problema** stajnjaka i iskorištene prostirke iz stočarske proizvodnje **od strane svih društvenih struktura**, realno je očekivati brojne koristi, posebno u slijedećim segmentima:

- proizvodnji većih količina **zdravstveno sigurnih proizvoda** animalnog porijekla bez štetnih ili potencijalno štetnih **rezidua**,
- djelimičnoj supstituciji velikih energetske potreba u stočarstvu kroz proizvodnju **biogasa**,
- proizvodnji respektabilnih količina **biođubriva** i **bioenergenata** koji bi zatim bili uključeni u stočarsku proizvodnju i proizvodnju biljnih komponenti stočne hrane,
- dopunskoj **tržišnoj proizvodnji** kvalitetnih namirnica za ishranu ljudi kao što su **jestive gljive**,
- opštem poboljšanju **epizootioloških** i **epidemioloških** pokazatelja, te ekonomskih i ekoloških efekata stočarske proizvodnje,
- povećanoj konkurentnosti i **moogućnostima izvoza** kvalitetnih namirnica animalnog porijekla i biođubriva.

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

- **Biogas ili bioplin** je primarni proizvod **anaerobne razgradnje** ili međuproizvod **aerobne razgradnje** organskog supstrata pri odgovarajućim uvjetima njihove realizacije
- Po fizikalnom sastavu ovaj fluid predstavlja mješavinu gorivih i negorivih gasova. Obično, dvije trećine njegove zapreminske mase otpadaju na gorive, a jedna trećina na negorive gasove.
- Sastoji od oko 60% metana, 35% ugljičnog dioksida (CO_2), te 5% vodika, azota, amonijaka, sumporvodika, ugljičnog monoksida (CO), kisika i vodene pare.
- Uobičajeno se koristi za proizvodnju toplotne i/ili električne energije nakon sagorijevanja u kotlovima, gasnim motorima ili turbinama.
- Gorive su mu karakteristike u uskoj vezi sa sadržajem metana, a energetska vrijednost je upravo proporcionalna njegovoj količini.
- Dostiže 75% toplotnog potencijala zemnog gasa, a uz proizvodnju električne i toplotne energije putem termoelektrana – toplana, posljednjih se godina kao dodatna mogućnost energetskog iskorištavanja koristi i obrada biogasa na kvalitetu zemnog gasa.

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Tabela 5. – Prinosi bioplina iz nekih organskih supstrata

porijeklo biosupstrata	pros. sadržaj org. suhe materije (%)	pros. dnevni priliv vlažnog stajnjaka (kg/dan/S.J.*)	prosječan prinos bioplina (m ³ / dan / S.J.*)
stajnjak muznih krava	10,50	45	1,198
stajnjak junadi u tovu	11,00	29	0,768
stajnjak krmača	12,00	30	1,602
stajnak kokoši u kavezima	11,00	30	2,976
stajnjak pilića u tovu	10,50	48	2,193
ljuska krompira	0,75	-	0,425 m ³ /kg suhe materije
vodeni ljiljan	2,20	-	0,575 m ³ /kg suhe materije

* **S.J.** stočna jedinica ili uvjetno grlo je zootehnički standard i predstavlja težinski ekvivalent od 500 kg žive mase, pa će jednoj kravi od 500 kg tjelesne mase (1 S.J.) odgovarati 200 nesilica pojedinačne tjelesne mase od 2,5 kg što takođe predstavlja 1 S.J.

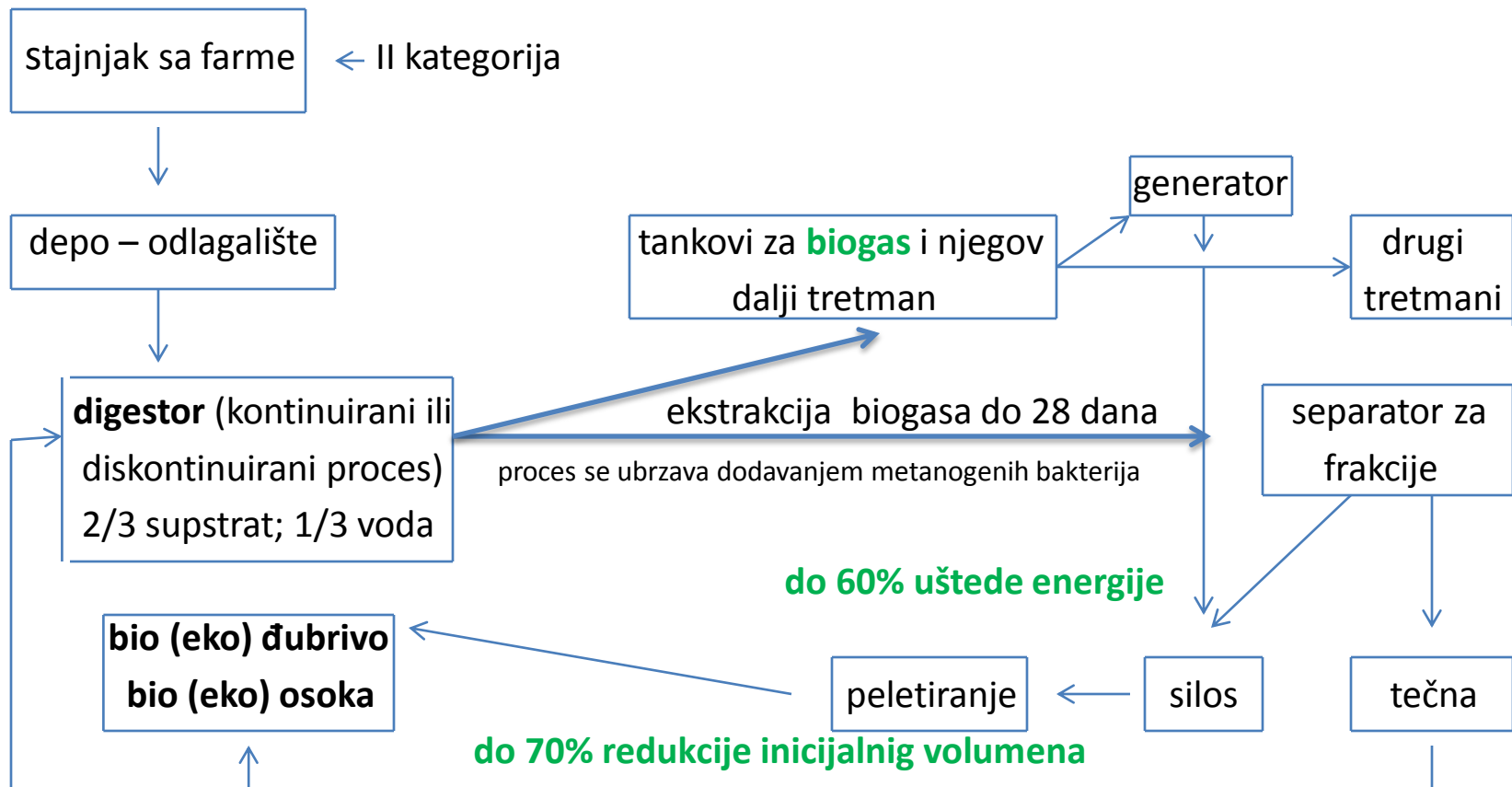

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Shema 1. Postupak anaerobnog tretmana organskog supstrata

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Prednosti anaerobnog postupka iskorištavanja stajnjaka i prostirke:

- Sterilizacija rizičnog organskog supstrata,
- Proizvodnja biogasa,
- Iskorištavanje biogasa za povećanje energetske efikasnosti proizvodnog procesa,
- Proizvodnja tržišno konkurentnog biođubriva,
- Redukcija otpadne organske materije do 70% inicijalnog volumena.

Rizici anaerobnog postupka iskorištavanja stajnjaka i prostirke :

- Visoka investiciona ulaganja,
- Nепрепозnavanje prednosti ovakvog postupka u svim slojevima društva,
- Nепostojanje systemske društvene podrške ovakvim projektima,
- Skupa kreditna sredstva.

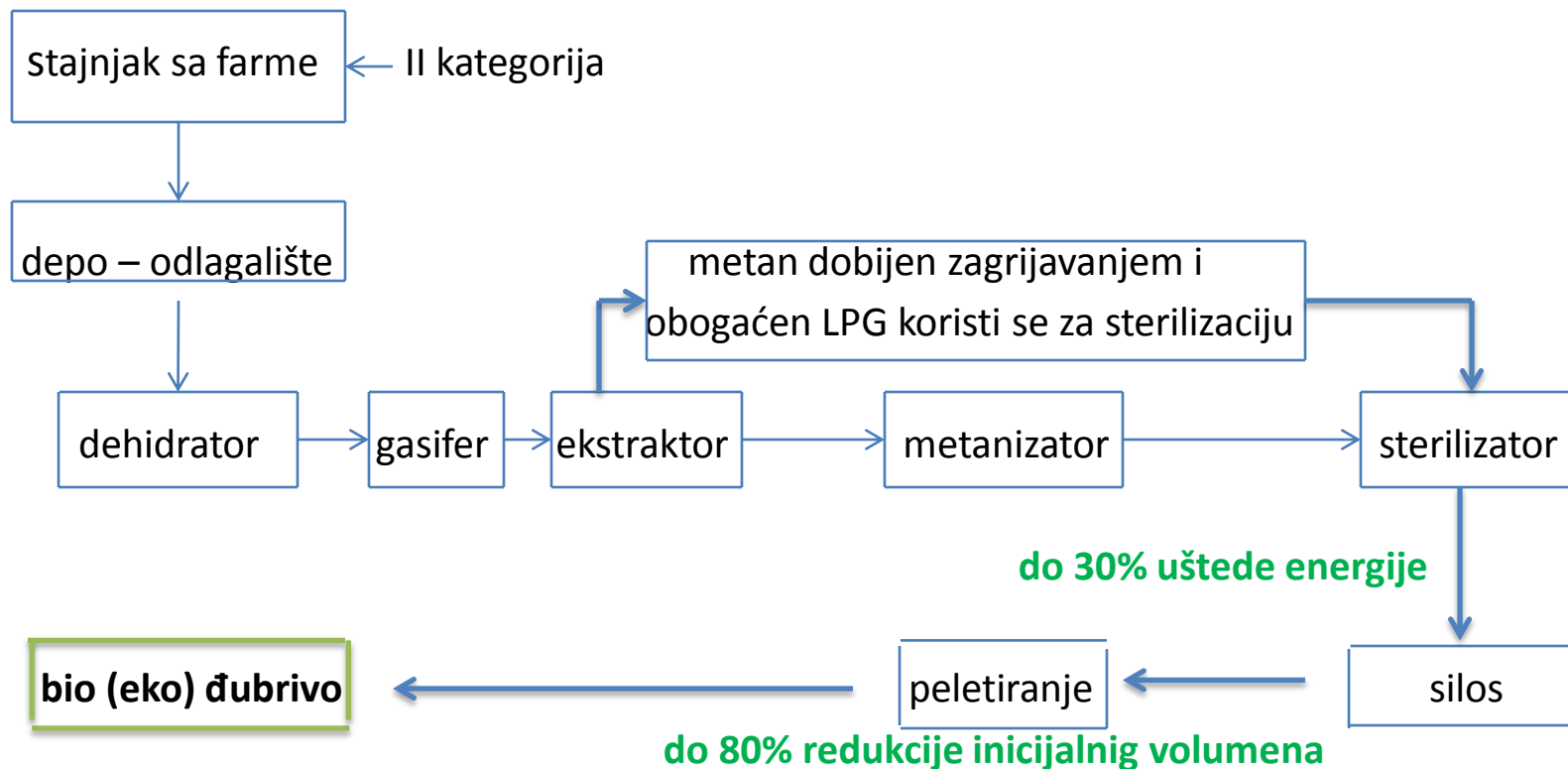

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Schema 2. Postupak aerobnog tretmana kokošijeg stajnjaka

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Prednosti aerobnog postupka iskorištavanja stajnjaka i prostirke:

- Pasterizacija do sterilizacija rizičnog organskog supstrata,
- Iskorištavanje metana i ostalih gorivih gasova uz povećanje energetske efikasnosti,
- Proizvodnja tržišno konkurentnog biođubriva,
- Redukcija otpadne organske materije do 80% inicijalnog volumena.

Rizici aerobnog postupka iskorištavanja stajnjaka i prostirke :

- Visoka investiciona ulaganja,
- Nепрепозnavanje prednosti ovakvog postupka u svim slojevima društva,
- Nепostojanje systemske društvene podrške ovakvim projektima,
- Skupa kreditna sredstva.

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajevo

Tabela 6.- Orijentacione dnevne potrebe za vodom u primarnoj stočarskoj proizvodnji obračunate po jednom grlu

vrsta i kategorija	način držanja	količina vode litara/dan	vrsta i kategorija	način držanja	količina vode litara/dan
GOVEDA			OVCE		
- mliječne krave	u štali	80-150	- odrasle	u štali	10
- mliječne krave	na ispaši	75	- odrasle	na ispaši	5
- bikovi	u štali	65-70	SVINJE		
- bikovi	na ispaši	40-50	- odrasle	u štali	45-50
- telad	u štali	35-40	- prasad	u štali	15-25
- telad	na ispaši	30	KOKOŠI		
KONJI			- odrasle	u kavezima	0,5
- sportski	u štali	75-100	- odrasle	na podu	0,3-0,4
- sportski	na ispaši	50	- u uzgoju	na podu	0,2
- radni	u štali	65	- u tovu	na podu	0,4
- radni	na ispaši	50			
- ždrijebad	u štali	35			
- ždrijebad	na ispaši	25			

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Dnevne potrebe u vodi i količine otpadnih voda u primarnoj proizvodnji

- Ukupne dnevne potrebe životinja za vodom dijele se na **fiziološke** (voda kao hrana) i **higijensko sanitacione** potrebe
- Približan omjer jednih i drugih je **50% : 50%**
- Dio vode unešene u organizam vraća se putem tečnih ekskreta (urina, mokraćne kiseline) u aproksimativnim količinama prikazanim u tabeli 1.
- Voda iskorištena za higijenizaciju smještajnog prostora i sanitaciju tehnološke opreme **uključujući vodoopskrbne sisteme** u potpunosti završava kao otpadna voda promijenjenih organoleptičkih svojstava, izuzetno obogaćena mikroorganizmima i organskom materijom
- Ovakva voda bi trebala zajedno sa osokom završiti u internom kanalizacionom sistemu farme, a iz njega u osočnoj jami

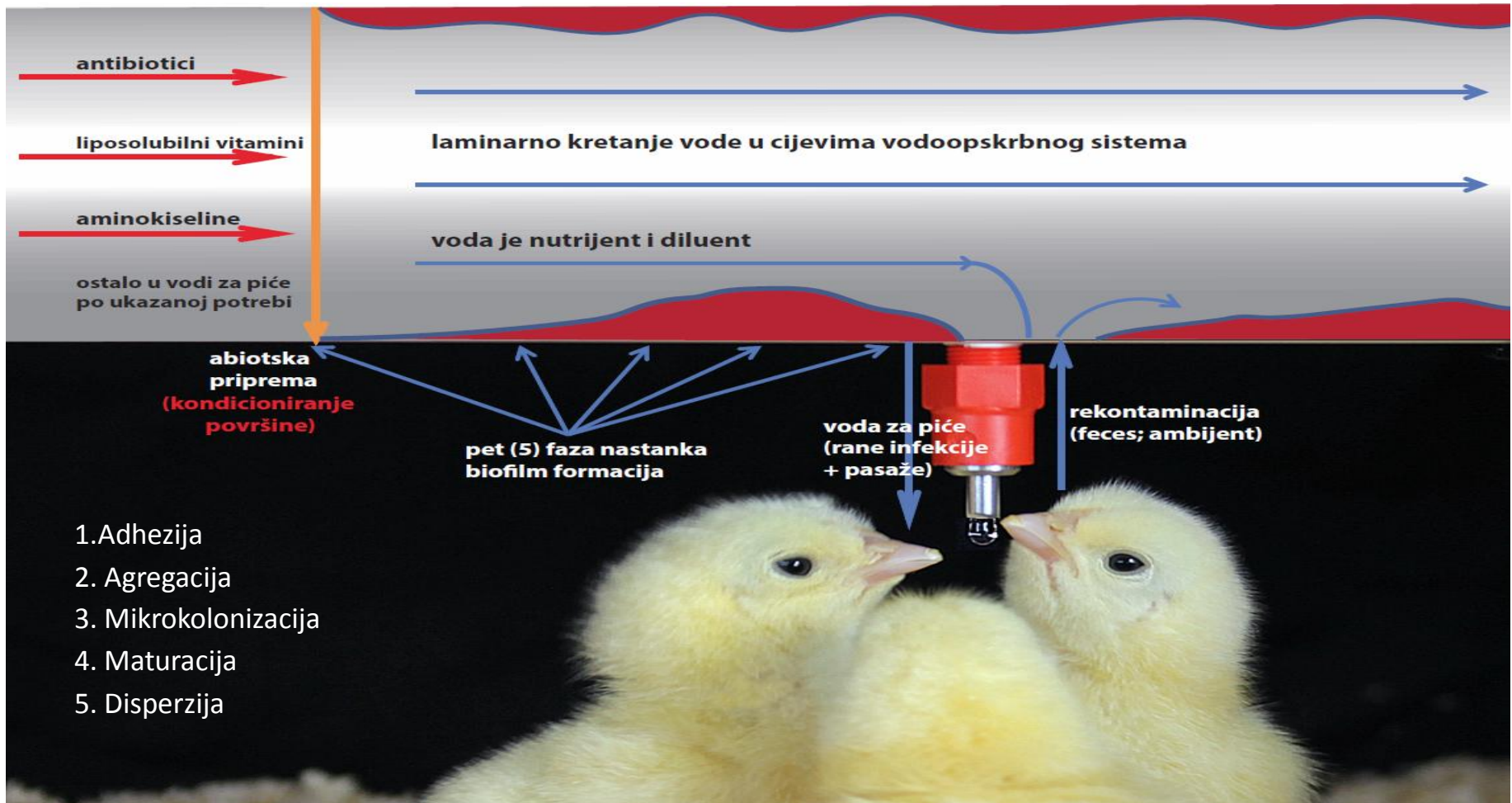

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

FORMIRANJE BIOFILM FORMACIJA U CJEVOVODU

Ovaj projekt finansira Evropska unija

Projekt sprovodi EPRD Poljska u saradnji s Energozelenom, Fornalom i Veterinarskim fakultetom Sarajev

Tabela 7.- Orijentacione potrebe za vodom u finalnim fazama stočarske proizvodnje

klaonice	krupno grlo	sitno grlo	brojler		
	5 – 7 m ³	2 – 3 m ³	15 lit.		
prerada			tona mlijeka	tona mesa	
			oko 20 m ³	10 – 30 m ³	
kafilerija				tona kafilerijskog otpada	
				40 – 50 m ³	

- **sva ova voda u procese ulazi čista, sa odgovarajućim fizikalnim, hemijskim i higijenskim karakteristikama**
- **napušta ih obogaćena organskom materijom uz BPK vrijednosti preko 1.000 mg/litar**

Prečišćavanje otpadnih voda od organske kontaminacije

Prirodni proces samoprečišćavanja voda realizira se kombinacijom fizikalnih, hemijskih i bioloških faktora od kojih su najvažniji:

- količina organskog kontaminanta,
- temperatura vode,
- sadržaj rastvorenog kisika,
- brzina vodenog toka,
- gravitacija i
- živi svijet

Prečišćavanje otpadnih voda od organske kontaminacije

Vještački proces prečišćavanja otpadnih voda realizira se kombinacijom istih faktora koji moraju biti osigurani radom namjenskih postrojenja. Ova postrojenja trebaju osigurati slijedeće faze prečišćavanja:

1. Grubo filtriranje (utvrditi BPK vrijednost; \leq 1.000 mg/l),
2. Taloženje,
3. Aeraciju,
4. Biološki tretman (biološki aktivni mulj),
5. Hemijski tretman (odmašćivanje, jonoizmjenjivači, BPK vrijednost; \leq 10 mg/l),
6. Dezinfekciju (ako je potreban status pitke vode)